

KULTURKRÓNIKA

AZ IRASTUDÓK ARULASAHOZ

Fábry Zoltán, főmunkatársunk *Korparancs* címmel megjelent tanulmánykötetéből vesszük az alábbi részletet. A magyar nyelvű irodalomban páratlanul álló kritikus és publicista alakját reprezentálja ez a kötet: a kortárs- és korfelelős író, aki nem a hideg szemlélet negativitásokba vesző fölényével nézi a jelenségeket, hanem az együttérző hevület perzselő erkölcsi erejével mutat a „változtatni kell” irányába, a stilművész minden szenvedelmével. (Szerk.)

1914-ben semmit sem gyaláztak meg úgy, mint a tollat. Pántlikásan, rózsásan, józan pénzihletben és fertelmes talpnyalásban akkor született meg az új bűn kigyófája: a szellem prostitúciója. Nagy nevek és kis piszokok nyálázták és hozsannázták a vér és a pénz útját, a kapitalizmus istenségét, az imperializmus halálkaszálását: „Tisztító háború” üvöltötték az esti kiadások, napi parancsok és böjti prédikációk. Egyetlenegy mindennél többet beszélő példa: „Kell a háborús hangulat, s ezt a hangulatot nem lehet, nem is szabad lerontani. Végre is ezek a tömegek mennek a háború tüzébe, ezek viszik oda fiatal életüket, ezek hagyják el édes anyjukat, testvérüket, kedvesüket, kényelmüket, ezeknek kell a mámor, hogy ne érezzék olyan kegyetlenül, mit hagynak el, hova mennek. Derék és jótékony mámor ez s mint a mesében a hegyoromról leugró Psychét egy felhő, úgy engedi sértetlenül az ismeretlen sorsba ugratni a tömegeket a mámor. Legyen mámor, lelkek kábulása, hogy ne hallhassék ki belőle édes anyák zokogása, kedvesek fájdalmas sikoltozása. Így van ez jól, így kell lenni. És hála a gondviselésnek, most ez a mámor rajta ül az egész országon.” (*Pesti Hírlap, 1914. aug. 15.*) És ez a mámor, ez a méreg akárhogy nevettek, vagy csodálkoztok most: hatott. Megölte az agyunkat, elvakította szemünket, káromlásra oldotta nyelvünket, gyilkolásra kezünket: öltünk, raboltunk, pszichológusok és a toll emberei tisztító, embernemesítő háborúról beszéltek. A toll minden golyónál, tanknál jobban végezte el munkáját.

1914-ben semmit sem gyaláztak meg úgy, mint a tollat. Ujságírók, költők, tudósok és írók publicisták, egyetemi tanárok és egyéb írástudók egyetemlegesen az árulás, a cinkosság vétségébe estek. Ugy írtak és azt írták, amit tőlük sajtókonferenciákon, főhadiszállásokon megköveteltek. És mindegyik igyekezett még azonfelül is adni valamit, egy kis „egyéniséget” csempészni írásaiba, ízt, zamatot, hogy annál biztosabb legyen a hatás és az eredmény: imperialista tömegtenyező erősítése. A háború bebizonyította, hogy a polgári irodalom szőröstül-bőröstül az uralkodó osztály ideológiai lakája. Ha ma, húsz év múlva fellapozzuk a dokumentumokat, elképedünk, hogy olyan nevek mint Moritz Heimann, Jacobsohn, Döblin, W. Herzog, akik a pacifizmus, a humanizmus, az európeerség fémjelzett nevei, akkoriban semmiben sem különböztek a kis és nagy hurrápatrióktól. Döblin, aki ma „művészi szabadsága” érdekében oly kínos distanciával különíti el magát a dolgozóktól, még 1918-ban is vért liheg: „Átkozott legyen, az aki azt a szót, hogy „béke” a szájába veszi. Igérjük, hogy saját sorainkban, házainkban és uccáinkon mi magunk fogjuk azokat elnémitani, akik békemeggyőződésükről csak sutogni is

mernek.“ (*Neue Rundschau*, 1918 febr.) W. Herzog lapjában a *Forum-ban* (1914. 5.) a tollat bajonettel cseréli fel: „Mi a béke barátai és egy új etika hirdetői, önként vonulunk a háboruba. Mi ölni akarunk, mint a többiek.“ A szelid emberséges ember: Moritz Heimann, akárcsak ma egy *Bindig*, gúnyosan üzen Romain *Rollandnak*: „Mi nem csak azért harcolunk, hogy Németország nagyhatalom maradjon, de azért, hogy ez a nagyhatalom a világ áldásává válhasson.“ (*Pros. Schriften* I. 123.)

1914-ben az imperializmus leghűbb és legfontosabb szövetségese a toll volt. *Bickel* német dékántól a magyar *Bródy Sándorig* az irástudók egyértelműleg bizonyították, hogy „öröm ilyen időben élni.“ Örömet facsarni, biztatást gesztikulálni, ágálni és haláltól, gyásztól felgyulni: betegségtünet. Egy háboruba korhadt társadalom irodalmi tükrözése, a háborús kizökkentség forrpointján csak patológikus lehet. Beteg, fertőzött irodalom, mely ha a láz, a roham elmúlt, ijesztőn, árulkodón dokumentál. Egy *Alfred Kerr*, egy *Emil Ludwig*, vagy *Gerhardt Hauptmann* hiába szégyelik és hiába próbálják elfelejteni: ez lényegük és ismertetőjegyük és ha holnap újra jön egy kritikus pillanat, akkor újra maradéktalanul tükrözik osztályuk, társadalmi rendjük arcát (*G. Hauptmann* ezt különben Hitler-igenlésével már be is bizonyította).

Mint általános törvényt lehet felállítani: mindazok az írók, akik nem találják meg az útát az antiimperialista erőkhöz, hiába bizonykodnak pacifizmust, humanizmust, internacionalizmust és polgárt elképesztő fenyegetésséget, a döntő pillanatban az osztályuk diktálta atmoszféra rabjai lesznek, akik élményeiket, gondolataikat csak ebben a keretben, csak ezen a biztosított talajon állva tudják kikristályosítani. A társadalom mozgó erőt nem ismerik, nem kutatják, s háttéri okokkal nem törődnek. Ha aztán, mint derült égből a villámcsapás, újra beüt egy tizenégyes augusztus, akkor legjobb esetben is csak a misztikum, a legenda születik meg a „különös, különös nyáréjszakáról“, amikor „az égből dühödt angyal dobolt riadót a szomorú földre“, amikor

*Jó kutyánk Burkus elveszett
S Mária szolgálónk a néma,
Hirtelen hars nótákat dalolt*

(Ady).

A költő a rémmel, a lidérccel birkózik fátumos révületben, a tudomány emberei ugyanakkor a misztikumot tudatosan duzzasztják kóros daganattá, szakálasan imponáló gyerekmesévé: „Az emberiség nagy fegyveres küzdelmeinek megértésére hiába fordulunk a természethez; az állatvilágból inkább harmónia csendül felénk. Az u. n. történelmi materializmusnak az a tétele, hogy az emberek közti küzdelem mindig gazdasági harc, hibás alaptól indul ki.“ *Lenhossék Mihály*, egyetemi tanár így az egyetlen magyarizmat angyali egyszerűséggel sikkasztja el. Elsikkaszt-hatja, megtagadhatja, ha a materialista elméletet más elfogadható magyarázattal pótolja, de a *Lenhossék*-magyarázat olyan bűnösen naiv ál-bölcsesség, annyira cinikusan gonosz katedramese, hogy be kell látnunk: az imperializmusnak az ilyen magyarázat tényleg felér néhány ezreddel: „A háború sajátlagosan emberi tünemény: a dúsan kialakult emberi léleknek ezer színben játszó tarka világában, az emberi érzelmek, szenvedélyek, törekvések és eszmények végtelenségében különülnek ki azok a sympathiák és antipathiák, azok az érdekközösségek és érdekellentétek, amelyek az embercsoportokat, a népeket és népcsaládokat hol közlebb hozzák egymáshoz, hol meg szembeállítják egymással az összeütközések politikai és társadalmi formájában, vagy a háború fegyveres tényében.

A háború beletartozik abba a váltságdíjba, amit az emberi nem fizetni kénytelen az óriás módon fejlődött és kialakult agyvelő és a csodává gazdagodott értelem ajándékáért. A háború nem az állati ösztönök nyilvánulása az emberben, hanem az embert az állat fölé emelő értelem és akarat szomorú szülöttje. (Háborús előadások a budapesti egyetemen. 1915. 10.)

Tizenkét millió ember halála, asszonyok, gyerekek éhsége, szenvedése: „a dúsan kialakult emberi értelem és egyéniség talaján burjánzó különleges emberi cselekvés"! Az emberi nem váltságdíja: a Kruppok, Schneider-Creusot-k milliárdjai! A tankok, gázbombák és lángszórók, mint a csodává alakult értelem ajándékai! Ime az „óriási módon fejlődött és kialakult agyvelő", mely csak az uralkodó parancs érdekében dolgozik és fárad, hogy ezzel a bődületes hadibölcsészéssel minden képtelenségre és gondolkodásra képtelenné nullázhasson...

Az írókat, akik 1914-ben kezdtek kifogyni a témákból, a kávéházak halandszászóit és a kártyacsaták hőseit, áporodott nyugalmi helyzetükből a háború billentette ki és akiknek nem volt lényegük a militarizmus: ennek nagy atmoszférikus nyomása alatt pontosan tükrözik az imperializmus nyilvános betörését és lesznek minden írásművészetük ellenére szomorú percmemberkék, lakájok, bélyegzettek, cinkosok, akik az emberiség legbilincseltebb pillanatában az „elemi felszabadultság" érzését fertőzik világgá. *Lengyel* Menyhért például ilyen „egyszerű gondolatokkal" könnyít önmagán és embertársai kételyein: „Hát mi lehet az ami a háborúban jó? Valami, ami hasonlít a felszabaduláshoz. Az embert a törvények és szokások, az életmód és a körülmények lassanként rémesen behálózzák. Énünk a legnagyobb szabadságot kívánja és az élet ebben mindjobban korlátozza. Sokszor ölni szeretnénk, mert ez benne van az emberi ösztönben — de még mukkanni sem szabad, szépen és alázatosan köszönni kell a főnöknek, akit szeretnénk arcul köpni. Ilyen viszonylatban majdnem minden ember el van nyomva — s a háború mindezt az elnyomást elfújja, mint a vihar a ködöt. Az ember egy ugrással kiszabadul mindenből, még a saját gondjait is elveti, mert hiszen ezentul, hogy katona lesz, mások gondoskodnak élelméről, céljáról, munkájáról is; s mozgási szabadsága hallatlanul kiterjedt — szinte szabad bandában csoportosulva ölhet, rekvirálhat. Ekkora kielégülés, ilyen öntudat szinte megéri a halálveszedelmet." (*Nyugat*, 1914. 24.)

A háború mint felszabadulás! Kielégülés, mely megéri a halálveszedelmet!... Így aztán érthetővé válik, hogy a gyökeréig beteg világ mért lát a háborúban gyógyító „acélfürdőt"... Iróink hiába voltak humanisták, hiába széplelkek és elefántcsonttoronylakók: 1914 augusztusában ők bizonyultak a leggyengébbeknek. Az írást magáért az írásért üzők, akik nem ismertek társadalomváltoztató célt és akaratot a háború vad aktivitásának lettek az áldozatai, kiszolgálói, éltetői és magyarázói. Szociális gerinc és tartalom nélkül kellett, hogy belesodródjanak a legantiszociálisabb emberi aktivitásba.

Ha példát keresek, akkor Bródy Sándor, ez a szocializmussal kacérkodó magyar naturalista bizonyítja legjobban, hogy a háború legelső áldozatai, legjobb fedezői és legeredetibb kiszolgálói az írók voltak, akik fenntartás nélkül, tudás és kritika nélkül vetették bele magukat a háborús élménybe, hogy azt szükséges és isteni, kivédhetetlen valósággá avassák. Szomorú sodródás ez, melynek eredménye hamis, gikszeres líra, erőszakolt szócsépelés, mely mint ágálás mindig fortissimóban kénytelen megmaradni. A háború így lesz aztán „a legnagyobb és legszebb akció, mely e kihült csillagon eddig megtörtént vala". Oka: „egészen mélyenfekvő és egyetemleges, úgyszólván természeti ok. Nincs ma akármilyen

magasrendű személy is, aki a háborút akarta volna, hanem a háborút akarta magát“. Ez a telje, ez a csúcsa a lelkiismeretlenségnek, itt az emberi ész már csődöt mondott: a háborút, mely önmagát akarja! Az író, aki kabátujjából ilyen bölcsességet ráz ki, minden gátlás nélkül építheti fel kannibálfilozófiáját: „Titkos örömöm van a háborúban és Isten különös kegyelmének tartom, hogy e nagyszerű időkben élhetek. Természetesen fáj az, hogy csak mint néző és gondolkodó... Irni a háborúról nem gyenge dolog-e?... Annak, aki férfinak született mámorító gondolat a harc, mert hiába minden elpuhultságunk és kulturánk, aki valaki, az belül mind katona.“ Bródy programja a hadvezérek programja. Irónak lehet-e szebb, jobb, méltóbb vezércsillaga? „Bizom bennük és hiszek abban, hogy az ő programjuk győzedelmeskedik, ők látják a végső pontokat és nincs helyesebb, mint az, amit ők cselekszenek“. Militarizmus a legtisztább tényészetben — mint irodalmi cél és megnyugvás! Imperializmus mint jó kényelmes ágy, amit megvetettek az emberiségnek, amiben elfeküdni, kielégülni isteni jó a végre egyszer célt talált magyar írónak! Az élet, a jövő ezek után csak rózsaszínű lehet, legfőbb magyar és úri boldogság: „A háború utáni idők boldog idők lesznek Magyarországra nézve. Természetszerűen és miránk nézve hasznosan fognak elrendeződni a dolgok.“ Ady ostromzó próféciai ilyen talmi sorok mellett megközelíthetetlen egyszervolt költészetté gyulnak fel! A Bródy-prófécia már kimondásuk pillanatában összeomlanak: „Boldogok, szabadok, urak leszünk magunk között, első a világ előtt... Legszebb álmunk se lehetett olyan, mint amilyen szép, amilyen tartósan nyugodt és bőséges élet lesz az osztályrészünk“. Hogy rávert erre a tollra, erre a szemléletre az élet kegyetlen valósága az imperializmus realizmusa! Százszázalékos hamis lelkesedés és hamis szemlélet száz százalékos cáfolatot kapott: a sorok a semmibe fújódtak és ma már csak vigyorogni tudunk...

X NARODNIKIEK A MAGYAR IRODALOMBAN

(A „harmadik oldal“)

A magyar narodnikiek immár felsorakoztak. Az arcvonal még némileg egyenetlen, egy-egy profil még kiugrik belőle, némelyik pedig eltűnik, de az első élgárda csak kitelik belőle. A fórum, ahol seregszembélre ez az élgárda felvonul, a *Válasz* című folyóirat, amelyet javarészt Pesten írnak, Debrecenben szerkesztenek, teljes egészében pedig Kecskeméten nyomnak. E geográfiai meghatározásoknak csak annyiban van jelentősége, hogy a „Válaszból országos folyóirat lett, amelynek munkatársai közt ott van majdnem minden számottevő fiatal író.“ Ne legyünk felületesek és soroljuk fel a nevek mindegyikét, úgy, ahogy azokat a lap a homlokán hordja. A főmunkatársak ezek: Buday György, Féja Géza, Fülep Lajos, Gulyás Pál, Illyés Gyula, Juhász Géza, Kerék Mihály, Kerényi Károly, Kodolányi János, Matolcsy Mátyás, Németh László, Prohászka Lajos, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc, Szerb Antal, Tamási Áron.

Egy-két név minden bizonnyal meglepetést jelent, mert a köztudat nem a népi-nemzeti irodalom zászlóvivői között tartotta őket számon. Nem is kell ebből a névsorból messzemenő következtetéseket levonni, a folyóirat maga is ezt a megállapítást teszi: „Nem áztatjuk magunkat azal, hogy a *Válasz* sorsát ez a névsor megoldotta. A *Válasz* továbbra is alakuló góc, születő élet, mely inkább keresi a választ, mint adja. Munkatársait nem kész hit, közös meggyőződés fűzi össze. Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Hamvas Béla, Németh László... előbb jelentenek négy egységet, mint egy egységes frontot.“

Az írók, akik a „négy égtáj“ irányából verődtek össze és választ ke-